

VIRTUS

22 | 2015

Mirjam Hoijtink

Het buitenhuis van Osman Hamdi Bey aan de Bosporus

Een *lieu de mémoire* van culturele transformatie in Turkije

236

Edhem Eldem, *Nazli's guestbook. Osman Hamdi Bey's circle* (Homer Kitabevi ve Yayincilik Ltd., 2014, 303 p. ill., index)

Nazli's guestbook is een bijzonder rijk gedocumenteerde uitgave van het gastenboek dat de jongste dochter van de Turkse kunstenaar, wetenschapper en staatsman Osman Hamdi Bey (1842-1910) in haar tienertijd bijhield. Hamdi was de zoon van de Ottomaanse grootvizier Ibrahim Edhem Pasha- en kleinzoon van een Griekse adoptiefzoon van Kaptan-ı Derya (grootadmiraal) Hüseyin Pasha. De familie maakte deel uit van de seculiere Ottomaanse adel, waarbinnen belangrijke bestuurlijke posities vergeven werden. Moslimadel, in bloedband of adoptief verbonden met het sultanaat, stond binnen het rijk hoger in aanzien. Seculiere adel bewoog zich internationaal en kon zich hierdoor in verbinding stellen met Europese adel. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat revoluties in Europa hun weerklank vonden onder de seculiere, republikeinse Ottomaanse adel. Dat deze families hun namen moesten veranderen na de totstandkoming van de Turkse republiek, maakt dat ze nu slechts in kleine kring herkend worden. In het huidige politieke klimaat in Turkije, waarin het Ottomaanse sultanaat hernieuwd populair is, kan het echter problematisch zijn zich als representant van de oude seculiere adel te profileren. Dit lijkt van invloed te zijn op de toon van *Nazli's guestbook*. Zonder dat de auteur, de befaamde Turkse historicus Edhem Eldem, hier zelf één woord aan wijdt, weet de oplettende lezer dat hij de achterkleinzoon is van Osman Hamdi Bey.

De schilderijen van Nazli's vader, die naast een rechtenstudie in de jaren 1860 een kunstopleiding in Parijs had genoten, werden geëxposeerd tijdens de grote wereldtentoonstellingen in Europa. Hamdi was bovendien de motor achter de oprichting van een kunstacademie

naar Frans model in Constantinopel en werd zelf directeur. Tegelijkertijd, en dat was een bijzonder prestigieuze taak, werd hij in 1881 als selfmade archeoloog benoemd tot directeur van het nieuw te bouwen Imperiale Museum voor Oudheden. Dit verschafte hem een centrale positie op een even dynamisch als broeierig wereldtoneel, waarin Europese mogendheden in grote en kleinere rollen hun imperialisme mede vormgaven in archeologische opgravingen naar Bijbelse en andere oriëntalistische geschiedenissen. Denk hierbij aan Pergamon, Sammara, Antiochus en Sidon, waarvan de vondsten dankzij mazen in de wet een weg vonden naar Europa – dit overigens zeer tot ongenoegen van Hamdi Bey. In zijn buitenhuis aan de Bosporus bij het Byzantijnse fort van Eskihisa ontving hij samen met zijn Franse vrouw Marie (Naile) kopstukken uit hoofdstedelijke culturele kring: Europese archeologen, taalgeleerden, vrienden en kennissen uit hun beider Parijse tijd. Het huis, liefdevol Le Gulistan genoemd, naar De Rozentuin (een belangrijk werk van de dertiende-eeuwse Iraanse dichter Saadi Shirazi) werd zodoende een plaats van herinnering van een hybride culturele omgeving, waarin westerse modernisering zich vooreerst in de privésfeer manifesteerde. Dit alles vond plaats in de laatste jaren van Hamdi's leven, tegen het licht van de door hem gesteunde Turkse revolutie in 1908 die een opmaat vormde voor de Eerste Wereldoorlog, waarin het Ottomaanse rijk definitief uiteenviel.

237

De auteur, Edhem Eldem, is verbonden aan de sinds haar oprichting in 1864 nauw aan de Verenigde Staten gerelateerde Boğaziçi (Bosporus) Universiteit. Al tijdens zijn promotieonderzoek in Marseille specialiseerde hij zich in sociale en economische Ottomaanse negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse geschiedenis, met nadrukkelijk oog voor westerse invloeden in Constantinopel. Zijn non-conformistische voorkomen en indringende optreden in binnenland en buitenland oogsten bewondering van veel studenten en promovendi. Zijn werkwijze kenmerkt zich door grondig bronnenonderzoek, gevolgd door een publicatie die altijd gepaard gaat met een tentoonstelling die in de vormgeving – in alle eenvoud – volstrekt eigentijds en *state of the art* is. Eldem ontving het gastenboek in 2012 uit handen van Nazli's dochter Cenan Sarç, toen 99 jaar oud en in haar laatste levensdagen. In een lange inleiding neemt hij iedere pretentie van objectiviteit weg door voortdurend en omslachtig te wijzen op het arbitraire karakter van het boek. Dit heeft te maken met een aspect dat samenhangt met de huidige positie van de oude adel in Turkije, waarop later in deze recensie wordt teruggekomen. Nog minder dan in een album amicorum, zo schrijft Eldem, kan er van enige samenhang tussen de personen in zijn boek sprake zijn, behalve dat zij zich op één of andere manier tot Osman Hamdi Bey verhouden. Of, in het unieke geval van de pianoleeraar Michele Virgilio naar wiens biografie het in grote mate gissen blijft, tot zijn dochter, de dan vijftienjarige Nazli. Wat het boek wél is, ontvouwt zich wanneer de lezer met een glimlach het caleidoscopische verslag van Eldems onderzoek tot zich neemt. Voor de biografieën die hij als documentatie bij de notities in het gastenboek schreef, reisde hij archieven af in Frankrijk, Engeland en Duitsland. Dat de meeste archeologen voor de duur van hun verblijf gemengde huwelijken sloten met gefortuneerde dames in het oosten, is bekend. De ontdekking dat bijna ieder westers personage in het gastenboek het beginpunt was van allerlei onverwachte vertakkingen, was ook voor de auteur nieuw. Toch zal de Europese lezer zich juist helemaal niet verbazen over het opduiken van een verarmde Duitse aristocraat in een Franse roman en evenmin over de Ottomaanse honorair-consul in München, een Duitser, die

verkleed als prins met gepluimde helm staat afgebeeld op een ansichtkaart. Wij zijn blijkbaar vertrouwd met een grote mobiliteit van mensen en ideeën en de verwerking daarvan in kunst en cultuur. Het plezier van dit onderzoek, waarin steeds wordt teruggekomen op het thema van culturele transformatie binnen de privésfeer, de kunst en het bestuur van het Ottomaanse rijk in zijn laatste jaren, werkt aanstekelijk. Laat ik hier aan de hand van drie, meer terzijde genoemde voorbeelden uit het boek enkele korte bespiegelingen aan wijden.

238

De transformatie in de privésfeer laat zich misschien wel het beste illustreren aan de hand van de huwelijken die de nazaten van de grootvizier sloten en de gevolgen daarvan. Werd er niet met Franse adel getrouwd, dan zeker met dochters van in Parijs woonachtige Ottomaanse diplomaten. Nazli was na Leyla en Edhem het jongste kind van Hamdi Bey en Marie Palyart. Marie veranderde haar naam in het Turkse Naile, symbolisch voor haar integratie in de Ottomaanse moslimgemeenschap. Toch bleef zij haar leven lang christelijk en werd zij begraven op de Latijnse begraafplaats van Feriköy. De ontvangsten aan de Bosphorus verliepen op Franse wijze. In de privésfeer kon Marie zichzelf zijn, een sigaret in het atelier roken en vanzelfsprekend deel uitmaken van de gezelschappen. Zodra zij als Naile naar buiten ging, was zij geheel gesluierd. Volgens Eldem had deze situatie als gevolg dat veel vrouwen in de volgende generaties langdurig in het buitenland woonden. Toch keerden velen uiteindelijk ook weer terug. Hamdi Bey had ondertussen grote moeilijkheden met de uitwassen van het despotisme onder de laatste sultan. Hij steunde de Jonge Turken die zich hiertegen begonnen te organiseren. Inmiddels werd hem verplicht een groot deel van zijn museum aan de islam te wijden. Dat hij hierop in zijn kunst kritiek leverde, óók een vorm van verwestering, zal door Naile zeker gesteund zijn. Hun dochter Leyla stond model voor een bekend schilderij van een ongesluierde vrouw met gele japon en diep décolleté, gezeten op een koranstandaard. Rondom haar op de grond liggen verzamelde korans dichtbij de vlammen van de olielampen. Het werk heette aanvankelijk *Genesis*, een titel die door moslims niet direct begrepen wordt. Gezeten met haar rug naar de gebedsruimte, de mihrab, lijkt zij zich te distantieëren van de geloofspraktijk. Wendy Shaw beschreef in 2003 als eerste de museale geschiedenis van het Ottomaanse rijk in haar *Possessors and possessed. Museums, archaeology and the visualisation of history in the late Ottoman Empire*. Zij vergelijkt de figuur in het schilderij met negentiende-eeuwse personificaties van 'vaderland' en 'vrede' in Europese beeldende kunst. In dat geval zou het werk voor tweeërlei uitleg vatbaar zijn: pro én contra de cultuurpolitiek van de sultan. Kritiek zou in dat geval eenvoudig weerlegbaar zijn. Interessant hierbij is dat het schilderij de Turkse kunstgeschiedenis ingeschreven is als *De mihrab*. De transformatie in het bestuur, ten slotte, uitte zich in de veranderde, sterk inperkende wetgeving ten aanzien van opgravingen en de uitvoer van oudheden naar het Westen. Volgens Osman Hamdi Bey was het belangrijkste dat de objecten toegankelijk waren voor Europese wetenschappers. Constantinopel was voor hem daartoe net zo geschikt als Londen, Berlijn of Parijs. Alexander Conze, die een belangrijk deel van zijn carrière aan Pergamon wijdde, moest accepteren dat na het altaar, dat inmiddels in Berlijn stond, de rest van de opgraving in Hamdi's museum zou worden tentoongesteld. 'Das Land hier Liebe ich als Archäologe nicht allein, nein um der Menschen willen, zumal in diesem Hause', schreef hij in 1907 in Nazli's gastenboek. Edhem herkent hierin een veranderende mentaliteit. Europeanen begonnen zich te realiseren dat de oudheden in het Midden-Oosten óók de volken

Genesis / De Mihrab
(olieverf op doek, Osman
Hamdi Bey, 1901;
verblijfplaats onbekend)

239

dáár toekwamen. Of Conze dit meende dan wel slechts uit politieke correctheid optekende, maakt de zaak er voor de auteur niet minder interessant op.

Deze voorbeelden zijn illustratief voor de wijze waarop in kleine kring, parallel aan het despotisme van de laatste sultan Abdülhamid II, een nieuwe, op Europa gerichte cultuur in

de kiem werd ontwikkeld. Het gastenboek, maar vooral de door Ethem Eldem geschreven biografieën, vormen een onverwacht interessante bron voor onderzoek dat zich richt op sociale geschiedenis. Ze werpen licht op de rol en veranderende positie van de adel en zijn zéér impliciete, maar in veranderingsgezinde kringen goed begrepen steun voor de Turkse Revolutie van 1908. Eldem vertelt tussen de regels door hoe deze oude families het revolutionaire parlement van de Jonge Turken steunde en ook hoe zij inmiddels, onder andere namen, optimistisch een aandeel hadden in de republiek. Om de relatie tussen Eldem en Hamdi Bey te begrijpen moet er even worden gevorst: in Olivier Bouquets artikel ‘Maintien et reconversion des noblesses ottomans aux débuts de la République turque’ in *Vingtième siècle. Revue d’histoire*, IC (2008) is de specifieke situatie van de nazaten van Osman Hamdi Bey en de naamsverandering in ‘Eldem’ te vinden.

240 Toch lijkt er met *Nazli’s guestbook* meer aan de hand te zijn. De publieke aandacht voor de Ottomaanse geschiedenis is momenteel zeer groot in Turkije. President Recep Tayyip Erdogan heeft een indrukwekkende Turks-islamitische cultuurpolitiek ontwikkeld waarin hij via films, lectuur, onderwijs en nieuwe musea met een hoog *experience*-karakter het imperialistische verleden, met name de verovering van Constantinopel in 1453 onder Mehmed II, breed onder de aandacht brengt. Met de bouw van zijn paleizen en reusachtige moskeeën plaatst hij zich in de voetsporen van de sultans. Door het zorgvuldig uitvlakken van alles wat in Istanbul aan de republiek van Atatürk herinnert en met het reconstrueren van Ottomaanse architectuur geeft hij zijn imperium verder vorm. Protest hiertegen, zoals in 2013 in Gezi Park, wordt hardhandig neergeslagen. Dit Ottomanisme is van een geheel andere orde dan de periodes van westerse invloed op het Ottomaanse bestuur waarop Ethem Eldems oeuvre zich richt. Hoofdrospelers daarin zijn niet de sultans en de moslimadel, maar de seculiere adel en de bourgeoisie. In die kringen vond immers de modernisering plaats. In het huidige Turkse universitaire klimaat gelden officieel de wetten van de Republiek der Letteren, maar een te grote rol voor de held van de culturele transformatie, zoals Osman Hamdi Bey wel wordt genoemd, zou weleens negatief de aandacht kunnen trekken – zeker in een boek dat geschreven is door een directe nazaat. Misschien dat Eldem het belang van zijn bron daarom zo nadrukkelijk bagatelliseert in de inleiding. Wat aanvankelijk overkomt als een hinderlijke, ouderwets aandoende aanpak, zou weleens strategie kunnen zijn. De hoofdstukken dragen de namen van de gasten die een krabbeltje aan Nazli schreven. Dit was zo’n bont gezelschap, dat daar niets inhoudelijks uit afgeleid kan worden. De index daarentegen, vier pagina’s in klein corps, bevat een onuitputtelijke lijst verwijzingen naar het kosmopolitische karakter van Constantinopel aan het begin van de vorige eeuw. Deze vormt als het ware het bewijs voor de uitwisseling tussen Oost en West. Ondertussen voert Eldem de jonge, vrolijke, onschuldige Nazli als hoofdrospelster in de titel op. Opvallend is ook dat hij nergens spreekt van adel, maar van ‘bourgeoisie’ – een fenomeen dat zich ook in twintigste-eeuwse Russische geschiedschrijving voordoet –, terwijl de codering in kring van academici bekend is. Zo creëerde Eldem in een tijd waarin Turkije zich eerder afkeert van Europa dan toenadering zoekt, een betekenisvol document dat heel impliciet wijst op succesvolle historische aspecten van westerse culturele transformatie.

Osman Hamdi Bey maakte datgene waar Ethem Eldem *niet* over schrijft, niet meer mee: de ingebruikname van Le Gulistan in de Eerste Wereldoorlog als militair hoofdkwartier, het

bezoek van Atatürk aan het voormalige buitenhuis en de brand die de tweede verdieping in de Tweede Wereldoorlog grotendeels in as legde. Hij rept ook met geen woord over de nationalisering van het huis in de jaren 1980. In het jaar dat Turkije een aanvraag indiende voor volledig lidmaatschap bij de EEG (1987), opende het ministerie van Cultuur en Toerisme er het Osman Hamdi Bey Museum, als onderdeel van een programma waarin de relatie tussen Turkije en Europa tot uitdrukking werd gebracht. Zo wordt *Nazli's guestbook* nergens politiek en kan het in de boekwinkel verschijnen als een op het eerste gezicht persoonlijk document van een verwachtingsvolle jonge vrouw voor wie de wereld groter was dan voor menig leeftijdgenoot in het Constantinopel van die dagen.

Universiteit van Amsterdam – m.h.e.hoijtink@uva.nl

- Bergen op Zoom. Residentie en stad 9
Willem van Ham
- Heren van Holland. Het bezit van Hollandse heerlijkheden onder adel en patriciaat (1500-1795) 37
Maarten Prins
- De invloed van esthetische ontwikkelingen op de reisbeleving. De waardering van Engelse en Duitse adellijke residenties door Nederlandse reizigers in de achttiende eeuw 63
Renske Koster
- Jagen naar macht. Jachtrechten en verschuivende machtsverhoudingen in Twente, 1747-1815 81
Leon Wessels
- Een 'uitgebreide aristocratie' of een 'gematigd democratisch beginsel'? Van Hogendorp en de adel als vertegenwoordiger van het platteland (1813-1842) 103
Wybren Verstegen
- Beleven en herinneren op het slagveld van Waterloo. Een adellijk perspectief (1815-1870) 125
Jolien Gijbels
- Elites and country house culture in nineteenth-century Limburg 147
Fred Vogelzang
- De reizende jonkheer. Museumdirecteur Willem Sandberg als cultureel diplomaat 171
Claartje Wesselink

22 | 2015

9 789087 045722

